

Донець Олександр Борисович,
аспірант кафедри філософії та релігієзнавства
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
orcid.org/0000-0002-8799-9747
sasha200673@gmail.com

СИМВОЛІЗМ ДЗЕН У ПРОСТОРИ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена дослідженню символізму дзен-буддизму та його значущості в різних культурних контекстах. Дзен, як філософська традиція, що виникла в Китаї та розвинулася в Японії, пропонує унікальні символи, які знайшли відображення в мистецтві, літературі та повсякденному житті. Символи дзен: порожнеча (空), саторі (悟り), Енсо (円相), мовчання (沈黙), «вабі-сабі» (侘寂) та одномоментність «тут і зараз» (瞬間), допомагають усвідомити своє місце у світі.

Порожнеча дзен не є відсутністю, а вказує на відкритість до нових начал, що дає змогу усвідомити потенціал змін у кожному моменті. Саторі відображає раптові моменти ясності, які змінюють сприйняття реальності. Ці миті проявляються в мистецтві та літературі, надаючи можливість пережити власні моменти просвітлення. Енсо, круг, намальований одним рухом кисті, символізує безкінечність і природу розуму, підкреслює, що досконалість – це процес, а не досягнення. Він наголошує на важливості безпосереднього переживання та миті «тут і зараз».

Мовчання, як символ умиротворення, має велике значення у дзен-буддизмі. Воно уособлює розуміння без слів і служить вираженням істини через відсутність мови. У сучасному світі, де інформаційний шум став нормою, мовчання слугує простором для роздумів. «Вабі-сабі» пронизує все мистецтво дзен, акцентує увагу на простоті та красі недосконалого, як і значущість одномоментності, зосередження на проживанні кожної миті життя. У статті розглянуто приклади з японської культури, як-от каліграфія, живопис і кам'яні сади, які втілюють ці символи. Традиційна каліграфія, зокрема, є не лише технікою написання, а й медитативною практикою, що досліджує символізм порожнечі.

Окрім того, у статті проаналізовано вплив дзен на західне мистецтво і філософію, зокрема на творчість Джона Кейджа в музиці, Джима Джармуша в кіно, Тадао Андо в архітектурі, які використовують дзенські концепції, щоб підкреслити важливість мінімалізму, споглядання й імпровізації. Дзенські символи, у контексті глобальних культурних процесів, слугують компасом, що вказує шлях до внутрішнього спокою і розуміння. У висновку наголошується, що символізм дзен є потужним інструментом для осмислення сучасного досвіду, збагачує наше розуміння культури та філософії. Ці символи, які продовжують жити в мистецтві, запрошують зануритись у глибини власної свідомості, шукати істину і знаходити гармонію в повсякденному житті.

Ключові слова: дзен-буддизм, символізм, порожнеча, Енсо, саторі, миттєвість, мовчання, японська культура, медитація, дзенська філософія, мистецтво, каліграфія, живопис, сприйняття, гармонія, символи дзен, культурні контексти, внутрішній спокій.

Donets Oleksandr,
Postgraduate Student
at the Department of Philosophy and Religious Studies
Kyiv Boris Grinchenko University
orcid.org/0000-0002-8799-9747
sasha200673@gmail.com

ZEN SYMBOLISM IN THE SPACE OF CULTURE

The article is devoted to the study of the symbolism of Zen Buddhism and its significance in various cultural contexts. Zen, a philosophical tradition that originated in China and developed in Japan, offers unique symbols reflected in art, literature, and everyday life. Zen symbols such as Emptiness (空), Satori (悟り), Enso (円相), Silence (沈黙), Wabi-Sabi (侘寂), and the Here-And-Now Moment (瞬間) help to realize one's place in the world.

The emptiness of Zen is not an absence but indicates openness to new beginnings, which makes it possible to realize the potential for change in every moment. Satori reflects sudden moments of clarity that change

the perception of reality. These moments are manifested in art and literature, providing an opportunity to experience their moments of enlightenment. The Enso, a circle drawn in one movement of the brush, symbolizes the infinity and nature of the mind, emphasizing that perfection is a process, not an achievement. He emphasizes the importance of immediate experience and the moment “here and now”.

As a symbol of pacification, silence is of great importance in Zen Buddhism. It represents understanding without words and serves as an expression of truth due to the lack of language. In today’s world, where information noise has become the norm, silence serves as a space for reflection. “Wabi-Sabi” permeates all the art of Zen, focusing on the simplicity and beauty of the imperfect and the significance of momentary, focusing on living each individual moment of life. The article examines examples from Japanese culture, such as calligraphy, painting, and stone gardens that embody these symbols. Traditional calligraphy, in particular, is a writing technique and a meditative practice that explores the symbolism of emptiness.

Furthermore, the article analyzes the influence of Zen on Western art and philosophy, specifically in the works of John Cage in music, Jim Jarmusch in film, and Tadao Ando in architecture, who use Zen concepts to emphasize the importance of minimalism, contemplation, and improvisation. In the context of global cultural processes, Zen symbols serve as a compass pointing the way to inner peace and understanding. In conclusion, it is emphasized that Zen symbolism is a powerful tool for making sense of contemporary experience, enriching our knowledge of culture and philosophy. These symbols, which continue to live in art, invite us to delve into the depths of our consciousness, seek truth, and find harmony in everyday life.

Key words: Zen Buddhism, symbolism, emptiness, Enso, satori, immediacy, silence, Japanese culture, meditation, Zen philosophy, art, calligraphy, painting, perception, harmony, Zen symbols, cultural contexts, inner peace.

Вступ. У статті здійснюється дослідження символізму дзен у просторі культури, що зумовлює актуальність теми для культурних і релігійнознавчих досліджень. Дзен-буддизм суттєво вплинув на культуру Східної Азії, пронизуючи мистецтво, літературу, філософію та ритуали. Символи, як-от *порожнеча, саторі, Енсо, мовчання, «вабі-сабі» й одномоментність*, допомагають глибше зрозуміти східний світогляд. Починаючи із середини ХХ ст. символізм дзен став важливим складником культурного обміну між Сходом і Заходом, надихав таких західних мислителів, як Аллан Воттс, діячів культури (Джон Кейдж). Це дослідження допомагає зрозуміти взаємовплив цих культур. Просвітлення у дзен пов’язане з безпосереднім досвідом, що робить дзен унікальним об’єктом у релігійнознавчих дослідженнях позарціональних форм знання. Дзен кидає виклик традиційним релігійним системам через відмову від догматів і формальних знань, що робить його важливою темою для переосмислення релігійної символіки. Дзенські символи, як-от *порожнеча*, можна порівнювати із символікою інших релігій, що сприяє міжрелігійному діалогу. Символізм дзен у культурі виражає ідеї мінімалізму, допомагає краще зрозуміти інтеграцію філософії дзен у повсякденні практики.

З огляду на вищезначені положення оформлюється мета статті – дослідження ключових символів дзен-буддизму в контексті культурно-релігійнознавчих практик. У написанні роботи використовувалися такі методи наукового

аналізу, як історичний, порівняльний, семантичний, герменевтичний і діалектичний, що уможливили комплексний розгляд феномену дзен-буддизму та його символіки.

Дзен-буддизм бере свій початок у вченні Сіддхартхи Гаутами (Будди), що жив в Індії приблизно в VI–V ст. до н. е. Ідеї дзен можна простежити в махаяністичних медитативних практиках, націлених на внутрішнє споглядання й інтуїтивне розуміння реальності. У VI ст. н. е. дзен, відомий у Китаї як Чань, формувався під впливом Бодхидхарми, який підкреслював пряме сприйняття істини через медитацію. Пік розвитку Чань припав на епоху Тан (VII–IX ст.), коли сформувалися його основні напрями (Schlütter, 2010). У XII ст. дзен був перенесений до Японії, де розвинувся у три ключові школи: Ріндзай (臨濟宗) (фокус на коанах і раптовому просвітленні), Сото (曹洞宗) (наголос на дзадзен – сидячу медитацію) і Обаку (黄檗宗) (поєднання китайської та японської традицій) (Suzuki, 1991).

Дзен (禪) інтегрувався в чайну церемонію, бойові мистецтва, сади каміння, каліграфію, живопис і поезію (зокрема, хайку). Важливими культурними символами стали простота, мінімалізм і одномоментність, що відображають ідеї гармонії та порожнечі (Suzuki, 2019). У ХХ ст. дзен здобув популярність на Заході завдяки таким авторам, як Дайсецу Тейтаро Судзукі й Аллан Воттс. Нині дзен впливає на світову філософію та духовні практики.

Основні ідеї дзен та культурні символи:

1. Порожнеча (空) – центральне поняття дзен, яке виражає взаємозв'язок усіх речей. Це наглядно проявляється в мінімалізмі дзенського мистецтва та садів (Suzuki, 2019).

2. Саторі (悟り) – миттєве просвітлення, досягнуте інтуїтивно (Watts, 2011).

3. Коло Енсо (円相) – символ порожнечі та нескінченності (Suzuki, 2020).

4. Мовчання (沈黙) – символізує вихід за межі концепцій і словесних обмежень (Suzuki, 1991).

5. Мінімалізм (пов'язаний також із поняттям «вабі-сабі» (侘寂)) – у мистецтві дзен проявляється в садівництві, архітектурі та поезії хайку (Koren, 2008).

6. Момент «тут і зараз», мить, або шункан (瞬間) – важливість зосередженості на моменті (Watts, 2011).

Дзен вплинув на багато аспектів азіатської культури, особливо Японії, формуючи її естетику та духовні цінності (Parkes & Loughnane, 2005). Порожнеча у дзен-буддизмі є глибоким і складним поняттям, яке відображає природу світу та розуму. Вона не є «ніщо» у загально-прийнятому розумінні, а радше відсутність постійної сутності та фіксованих форм у всіх явищах. Це стан, що дозволяє відчути реальність такою, якою вона є, без нав'язування концепцій і ментальних схем.

Однією із ключових філософських засад порожнечі є вчення про шуньяту (санскр. śūnyatā), що вказує на відсутність самостійного існування будь-яких речей. Усі явища вважаються порожніми, оскільки вони змінюються і взаємозалежні. Це поняття безпосередньо пов'язане з ідеєю непостійності (無常, «мудзе») – нічого не існує назавжди, усе перебуває в постійному русі та змінах. Отже, порожнеча передає ідею тимчасовості всіх речей та відсутності фіксованої сутності в них (Suzuki, 2019).

З погляду практики порожнеча у дзен-буддизмі розуміється як ключ до відстороненості від матеріальних і ментальних прив'язаностей. Вона дозволяє людині переживати теперішній момент у всій його повноті, без бажань, страхів і оцінок. Вона також є основою для стану саторі (просвітлення), коли розум звільняється від звичних концепцій і може безпосередньо переживати реальність.

У дзен-буддизмі порожнеча передається через різноманітні символи, які репрезентують сутність цього поняття (Suzuki, 2019; Parkes & Loughnane, 2005):

Енсо (円相) – це коло, намальоване одним рухом пензля, є одним із найважливіших символів порожнечі. Воно символізує і порожнечу, і цілісність, водночас відображає нескінченність, мінливість і гармонію всього існуючого.

Кам'яні сади (枯山水, карасансуй) – часто використовуються для вираження порожнечі через простоту і мінімалізм. Порожній простір, заповнений піском, символізує океан порожнечі, тоді як камені представляють острівці матеріального світу, показують взаємозалежність порожнечі та форми.

Мовчання (沈黙, чінмоку) – ще один спосіб передачі істини через відсутність мови. У дзен мовчання є інструментом для розуміння глибокої природи буття, оскільки істина не може бути повністю передана словами.

У медитативній практиці дзен простежується практичне розуміння порожнечі, де вона стає інструментом для пізнання себе і світу. Через спостереження за думками та почуттями, без фіксації на них, практикуючий може усвідомити порожнечу свого розуму (Suzuki, 2020). Цей стан називається «бездумним мисленням» (無心, мушин/му-сін), коли розум не прив'язаний до жодної концепції і може досягнути реальність в її справжньому вигляді (Suzuki, 2019).

Коани, парадоксальні питання або завдання, допомагають учневі звільнитися від звичної логіки та перейти до інтуїтивного усвідомлення порожнечі. Вони не мають логічних відповідей, що змушує практикуючого відірватися від ментальних схем і глибше зануритися в безпосереднє сприйняття реальності (Hogé, 2003).

Порожнеча у дзен-буддизмі є філософською і практичною основою для досягнення просвітлення та духовного звільнення. Вона вказує на відсутність постійних сутностей і залежність усіх явищ одне від одного, формує глибоке розуміння єдності буття та небуття. Символізм порожнечі, виражений у колі Енсо, мовчанні та кам'яних садах, чайній церемонії, мистецтві каліграфії, передає сутність цієї ідеї через культурні й естетичні форми, робить її доступною для глибокого сприйняття і переживання.

Дзен-буддизм значно вплинув на візуальне мистецтво Японії, передаючи свої філософські

концепції через символізм, мінімалізм і естетичну простоту. Один із найвідоміших дзенських символів – Енсо (円相) – коло, намальоване одним безперервним рухом пензля, як відображення ідеї порожнечі, єдності, нескінченності та природи розуму, у дзенському мистецтві є виразом миттєвого просвітлення та гармонії зі світом (Suzuki, 2019).

Енсо також підкреслює важливість моменту та спонтанності, адже кожен мазок є остаточним, що відображає філософію дзен – справжнє розуміння проявляється лише через безпосередній досвід, а не роздуми. Це коло може бути замкненим або незамкненим, де кожна форма має глибокий сенс. Незамкнене коло символізує процес зростання та розвитку, а замкнене – повноту та завершеність.

Цей підхід також знаходить відображення у дзенському живописі Сумі-е, який використовує чорнило для створення простих, але насичених змістом зображень природи. Мінімалізм тут відіграє центральну роль, де кожна лінія має відображати суть об'єкта, а не його деталі, як це видно, наприклад, у зображеннях бамбука або птахів (Suzuki, 2019; Watts, 2011).

Дзенські сади (枯山水, «карасансуй») також є яскравим прикладом передачі символічних ідей дзен-буддизму. У цих садах каміння і пісок стають метафорами для гір і води, а порожній простір між ними представляє потенційність і порожнечу – одні із ключових понять дзен. Візерунки на піску, що створюються граблями, символізують мінливість і тимчасовість, які є важливими аспектами дзенського світосприйняття (Suzuki, 2019; Watts, 2011).

Чайна церемонія (茶道, «тядо») – шлях чаю, або «тя-но-ю» – процес приготування та подачі) – ще один символічний прояв через ритуал, що відображає дзенські ідеї простоти й уважності. Чайна церемонія у дзен-буддизмі – це не просто ритуал приготування та вживання чаю, але глибокий символічний акт, що відображає важливі принципи дзенської практики (Watts, 2011).

Основні ідеї, які втілюються в чайній церемонії, включають простоту, уважність і природність, мають глибоке філософське коріння у дзен-буддизмі (Suzuki, 1991).

У чайній церемонії цінується мінімалізм – і в обстановці, і в рухах. Простота, або скромність (簡素, «кансо»), символізує прагнення

порятунку від непотрібного, що також відображає дзенське розуміння звільнення від ілюзій і непотрібних уподобань. Усі елементи церемонії, зокрема й кераміка, дерев'яні або бамбукові інструменти, виконані у традиціях японської естетики «вабі-сабі» (Koren, 2008), яка підкреслює красу в недосконалості та простоті.

Уважне ставлення (一心, «іссін» – «одне серце», «один розум») до кожної миті та кожної дії – ключова складова частина чайної церемонії. Кожен крок – від підготовки до подачі чаю – виконується із глибоким зосередженням і увагою, що відображає дзенську практику медитації та цілковите занурення в зараз.

Гармонія із природою (和敬清寂, «ва-кэй-сэй-дзяку») є третім із центральних принципів чайної церемонії, розгалуженим на чотири ключові елементи, які можна перекласти так: ва (和), або гармонія, взаєморозуміння між учасниками церемонії та довкіллям; кэй (敬), або повага до інших, до інструментів, до ритуалів; сэй (清), або чистота фізична та духовна, досягнута очищенням простору, чайного начиння і себе, дзяку (寂) – створення атмосфери тиші та спокою, умиротворення. Ці принципи є провідними для чайної церемонії та допомагають учасникам поглибити своє розуміння і досвід у процесі спілкування із чаєм і один із одним. Принцип утілює важливість взаємодії із природою та поваги до навколишнього середовища, що тісно пов'язане із дзенським розумінням єдності зі світом (Suzuki, 1991).

Отже, і чайна церемонія у дзен – це не просто практично-естетичний ритуал, а спосіб глибше зрозуміти дзенські ідеї та втілити їх у повсякденному житті через практику простоти, уважності та гармонії із природою.

На Заході дзен-буддизм справив не менш глибокий вплив на різні аспекти культури, мистецтва (Franck, 1993), архітектури та філософії, інтегрував свої ключові символи й ідеї – порожнечу, природність, асиметрію (Keene, 1969) та медитативні практики. Вони зазнали адаптації, трансформуючись у нові форми, за збереження своєї здатності викликати зосередженість і внутрішню тишу. Вплив на західне мистецтво проявився в таких напрямках, як мінімалізм і абстрактне мистецтво. Художники, як-от Дональд Джадд (Meyer, 2004) і Йоко Оно (Basar, 2000), інтегрували дзенські принципи у творах з очищеними формами та мінімальною кількістю деталей, що

сприяє медитативному сприйняттю (Woo, 2022). Дзенська каліграфія стала популярною на Заході як форма художньої та духовної практики, що дозволяє митцям виразити природний стан через спонтанні та динамічні мазки.

Архітектори та дизайнери, як-от Тадао Андо, дотримувались принципу простоти та гармонії із природою у створенні просторів, що надихали людину зосередитися на миті, за допомогою гри світла і тіні. Дзенські елементи, як-от кам'яні сади та мінімалістичні інтер'єри, стали популярними в дизайні житлових просторів (Ando & Bogner, 1990).

Медитативні практики дзен, як-от усвідомленість (mindfulness) (Kabat-Zinn, 2001), знайшли застосування в західних техніках управління стресом, наприклад у Mindfulness-based Stress Reduction (MBSR), розробленій Джоном Кабат-Зінном (Kabat-Zinn, 2009). Алан Вотс переклав концепцію непостійності, порожнечі, поширюючи ідеї дзен на Заході (Watts, 2011).

Представники руху бітників – Джек Керуак і Гері Снайдер – використовували ідеї дзен у своїх творах. Дж. Керуак у романах «У дорозі» та «Бродяги Дхарми» виражав дух духовної свободи та спонтанності, що резонувало із дзенським способом життя тут і зараз (Kerouac, 1999; Kerouac, 2011). Снайдер вивчав дзен в Японії і відобразив філософію єдності із природою у своїх віршах, поєднуючи її з ідеями анархізму (Snyder, 2020).

Елементи дзен простежуються у кінематографі, зокрема у фільмах «Матриця» (1999 р.) і «Маленький Будда» (1993 р.) досліджено теми реальності й ілюзій, що перегукується із дзенським розумінням світу. Режисер Джим Джармуш створював медитативні фільми, просякнуті дзенською атмосферою, підкреслював увагу до деталей і повсякденного життя, у дусі дзенської практики усвідомленості (Rice, 2012). Твори Акіри Куросави (Yoshimoto, 2000), зокрема «Расьомон», розкривали теми невизначеності та внутрішнього пошуку за допомогою дзенських принципів прозріння та єдності із природою (Richie, 2023).

Символізм дзен-буддизму через такі свої прояви, як порожнеча, простота, асиметрія, природність і усвідомленість, вплинув на західну культуру. Ці символи набули різних форм та інтерпретацій залежно від культурних процесів і контекстів.

Дзен-буддійська порожнеча стала не відсутністю («нічим»), а нескінченними можливостями та потенціалом. У західній культурі ідея порожнечі проникла в мінімалізм у мистецтві, архітектурі та дизайні. Порожній простір сприймається як спосіб акценту на важливих елементах створення атмосфери спокою та медитації. Шляхом трансформації в масовій культурі порожнеча стала розумітися як тиша або відсутність чинників, які відволікають, що використовується для створення відчуття зосередженості та спокою.

Дзенська простота постала як відмова від надмірностей і повернення до природної, невигнаної форми, що втілюється у філософії «вабі-сабі», де цінується недосконалість і природна краса. Принцип простоти став ключовим для багатьох напрямів у мистецтві та дизайні (мінімалізм). В архітектурі дзенська простота надихнула створення просторів, де відсутня зайва декорація, а увага приділена основним елементам – світлу, матеріалам і простору. У масовій культурі простота стала символом балансу та мінімалізму, особливо в дизайні та моді.

Асиметричність дзен – це відображення динаміки життя, непередбачуваності та краси в недосконалому. Вона часто використовується в сучасному мистецтві (Holmes, & Horioka, 2015) і архітектурі для створення несподіваних композицій, що порушують традиційні правила гармонії. Асиметрія дозволяє глядачам чи користувачам взаємодіяти з об'єктами більш інтерактивно та творчо, стимулюючи свідомість. У західній моді та дизайні асиметрія стала символом індивідуальності та відмови від стандартів. Це також знайшло відображення в постмодернізмі, де порушення традиційних форм і структур стають елементом художньої гри та критики усталених норм (Keene, 1969).

Ідея природності знайшла відображення в екологічних рухах, органічному дизайні, де цінується використання природних матеріалів і мінімальне втручання в навколишнє середовище. У дзенських садах, наприклад, каміння та рослини розташовуються так, щоб справляти враження природної композиції. У сучасній культурі природність також стала синонімом екологічної стійкості та «зеленого» способу життя. У масовій культурі це знайшло відображення в русі “slow living” та відродженні

інтересу до натуральних матеріалів і методів виробництва.

Усвідомленість дзен проникла в західну культуру через такі практики, як “mindfulness”, що широко використовується для зниження стресу та покращення здоров’я. Усвідомленість трансформувалася в масовій культурі у вигляді трендів, як-от харчування, робота та спілкування. Іноді вона сприймається як спосіб підвищення продуктивності, що дещо відрізняється від її оригінального духовного значення дзен (Masuno, 2019).

Тиша як символ дзен проникла в сучасне мистецтво та музику. Прикладом є композиція Джона Кейджа «4’33”» (Cage, 2012), де

використовується тиша як основна форма вираження, що змушує аудиторію звернути увагу на навколишні звуки. У сучасних медіа тиша стає символом протидії інформаційному перевантаженню та шуму. Вона сприймається як необхідний елемент відновлення психічного інформаційного потоку.

У підсумку зазначимо, що символізм дзен активно взаємодіє з культурними процесами, змінюється й адаптується до нових контекстів. Залежно від часу та місця символи дзен-буддизму можуть зберігати свої оригінальні значення або трансформуватися в щось нове, інтегруючись у сучасне мистецтво, архітектуру, філософію, релігію та попкультуру.

Список використаних джерел:

- Ando, T., & Bogner, B. (1990). *Tadao Ando: The Yale Studio and Current Works*. Yale University Press.
- Basar, S. (2000). *YES Yoko Ono*.
- Cage, J. (2012). *Silence: Lectures and writings*. Wesleyan University Press.
- Franck, F. (1993). *Zen seeing, Zen drawing: Meditation in action*.
- Holmes, S.W., & Horioka, C. (2015). *Zen art for meditation*. Tuttle Publishing.
- Hori, V.S. (2003). *Zen sand: The book of capping phrases for koan practice*. University of Hawaii Press.
- Kabat-Zinn, J. (2001). *Mindfulness meditation for everyday life*. London, UK: Piatkus.
- Kabat-Zinn, J., & Hanh, T.N. (2009). *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain, and illness*. Delta.
- Keene, D. (1969). Japanese aesthetics. *Philosophy East and West*, 19 (3), 293–306. <https://doi.org/10.1353/pew.1969.0033>.
- Kerouac, J. (1999). *Some of the Dharma*. Penguin.
- Kerouac, J. (2011). *The dharma bums*. Penguin UK.
- Koren, L. (2008). *Wabi-sabi for artists, designers, poets & philosophers*. Imperfect Publishing.
- Masuno, S. (2019). *The art of simple living: 100 daily practices from a Zen Buddhist monk for a lifetime of calm and joy*. Penguin.
- Meyer, J., & Meyer, J.S. (2004). *Minimalism: art and polemics in the sixties*. Yale University Press.
- Parkes, G., & Loughnane, A. (2005). *Japanese aesthetics*.
- Rice, J. (2012). *The Jarmusch Way: Spirituality and Imagination in Dead Man, Ghost Dog, and The Limits of Control*. Scarecrow Press.
- Richie, D. (2023). *The Films of Akira Kurosawa, expanded and updated*. University of California Press.
- Schlütter, M. (2010). *How Zen became Zen: The dispute over enlightenment and the formation of Chan Buddhism in Song-Dynasty China*. University of Hawaii Press.
- Snyder, G. (2020). *The practice of the wild: Essays*. Catapult.
- Suzuki, D.T. (1991). *An introduction to Zen Buddhism*. Grove Press.
- Suzuki, D.T. (2019). *Zen and Japanese culture (Vol. 334)*. Princeton University Press.
- Suzuki, S. (2020). *Zen mind, beginner’s mind*. Shambhala Publications.
- Watts, A. (2011). *The way of Zen*. Vintage.
- Woo, J.A. (2022). Fluxus and the Politics of Zen Buddhism. *서양미술사학회논문집*, 56, 83–106.
- Yoshimoto, M. (2000). *Kurosawa: film studies and Japanese cinema (Vol. 36)*. Duke University Press.

References:

- Ando, T., & Bogner, B. (1990). *Tadao Ando: The Yale Studio and Current Works*. Yale University Press.
- Basar, S. (2000). *YES Yoko Ono*.
- Cage, J. (2012). *Silence: Lectures and writings*. Wesleyan University Press.
- Franck, F. (1993). *Zen seeing, Zen drawing: Meditation in action*.
- Holmes, S.W., & Horioka, C. (2015). *Zen art for meditation*. Tuttle Publishing.

- Hori, V.S. (2003). *Zen sand: The book of capping phrases for koan practice*. University of Hawaii Press.
- Kabat-Zinn, J. (2001). *Mindfulness meditation for everyday life*. London, UK: Piatkus.
- Kabat-Zinn, J., & Hanh, T.N. (2009). *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain, and illness*. Delta.
- Keene, D. (1969). Japanese aesthetics. *Philosophy East and West*, 19 (3), 293–306. <https://doi.org/10.1353/pew.1969.0033>.
- Kerouac, J. (1999). *Some of the Dharma*. Penguin.
- Kerouac, J. (2011). *The dharma bums*. Penguin UK.
- Koren, L. (2008). *Wabi-sabi for artists, designers, poets & philosophers*. Imperfect Publishing.
- Masuno, S. (2019). *The art of simple living: 100 daily practices from a Zen Buddhist monk for a lifetime of calm and joy*. Penguin.
- Meyer, J., & Meyer, J.S. (2004). *Minimalism: art and polemics in the sixties*. Yale University Press.
- Parkes, G., & Loughnane, A. (2005). *Japanese aesthetics*.
- Rice, J. (2012). *The Jarmusch Way: Spirituality and Imagination in Dead Man, Ghost Dog, and The Limits of Control*. Scarecrow Press.
- Richie, D. (2023). *The Films of Akira Kurosawa, expanded and updated*. University of California Press.
- Schlütter, M. (2010). *How Zen became Zen: The dispute over enlightenment and the formation of Chan Buddhism in Song-Dynasty China*. University of Hawaii Press.
- Snyder, G. (2020). *The practice of the wild: Essays*. Catapult.
- Suzuki, D.T. (1991). *An introduction to Zen Buddhism*. Grove Press.
- Suzuki, D.T. (2019). *Zen and Japanese culture (Vol. 334)*. Princeton University Press.
- Suzuki, S. (2020). *Zen mind, beginner's mind*. Shambhala Publications.
- Watts, A. (2011). *The way of Zen*. Vintage.
- Woo, J.A. (2022). Fluxus and the Politics of Zen Buddhism. *서양미술사학회논문집*, 56, 83–106.
- Yoshimoto, M. (2000). *Kurosawa: film studies and Japanese cinema (Vol. 36)*. Duke University Press.